

УДК 338.48:502/504:316

*Володимир Савченко***ЕКОНОМІЧНА, ЕКОЛОГІЧНА І СОЦІАЛЬНА
СУТНІСТЬ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ***Владимир Савченко***ЭКОНОМИЧЕСКАЯ, ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ
СУЩНОСТЬ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ***Volodymyr Savchenko***ECONOMIC, ECOLOGICAL AND SOCIAL ESSENCE
OF TOURISM AND RECREATION**

Визначено сутність туризму і рекреації як економічного, екологічного і соціального явища та процесу, де зазначені складові взаємодіють між собою. Показано роль мультиплікативного ефекту – синергетичного впливу на розвиток інших галузей господарського комплексу держави. Вивчено досвід розвинених країн у сфері туризму і рекреації. Проаналізовано ситуацію в Україні щодо зазначеної сфери та обґрунтовано цілі державної туристичної політики.

Ключові слова: сутність туризму; рекреація, економіка; екологія, соціальна політика; довкілля, підприємництво; послуги; невиробнича сфера.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 12.

Определена сущность туризма и рекреации как экономического, экологического и общественного явления и процесса, где составляющие взаимодействуют между собой. Указана роль мультипликативного эффекта – синергетического влияния на развитие других отраслей хозяйственного комплекса страны. Изучено опыт развитых стран в отрасли туризма и рекреации. Проанализировано ситуацию в Украине относительно указанной сферы и аргументировано цели государственной туристической политики.

Ключевые слова: сущность туризма; рекреация, экономика; экология; социальная политика; окружающая среда; предпринимательство; услуги; непроеизводственная сфера.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 12.

The essence of tourism and recreation as an economic, environmental and social phenomena and processes where these components interact. The role of the multiplier effect – a synergistic effect on the development of other sectors of economic complex state. Studied the experience of developed countries in the field of tourism and recreation. Analyzed the situation in Ukraine on the stated scope and objectives grounded state tourism policy.

Keywords: nature tourism; recreation; economy; environment; social policy; environment; business; services; non-productive sphere.

Fig: 2. Table: 1. References: 12.

JEL Classification: L83

Постановка проблеми. Актуальним та важливим у сучасному світі є розвиток туризму і рекреації як невід’ємних складових нематеріальної сфери міжнародного господарства. Ситуація зумовлена швидким обігом капіталу, зайнятістю населення, збільшенням обсягів експортних послуг. Разом з тим рівень споживання туристично-рекреаційного продукту є одним з найбільш важливих показників якості життя населення. Туристичні послуги мають суттєве соціальне значення. Водночас вплив туризму та рекреації на навколишнє середовище неоднозначний і в багатьох випадках негативний, що потребує додаткових досліджень і об’єднаних зусиль суспільства та держави. Необхідність збалансованої взаємодії економічної, екологічної та соціальної складових змушує розробляти і впроваджувати відповідні стратегії розвитку галузі туризму і рекреації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти туризму досліджували різні науковці, серед яких слід відзначити роботи А. О. Александрової, О. В. Вавілової, В. Ф. Кифяка, М. Є. Немоляєвої, Г. А. Папірян, Я. Ружковського, Л. Ф. Ходоркова та інших. Останніми роками ці проблеми активно вивчають вітчизняні вчені: О. А. Воробйова, О. Ю. Палеха, С. А. Жваненко, С. В. Князь, Б. М. Пунько, А. О. Самойленко, Д. М. Стиченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність багатьох досліджень у сфері туристично-рекреаційної діяльності, на сьогодні недостатньо вивченими і дискусійними залишаються питання економічної, екологічної і соціальної сутності туризму та рекреації і їх взаємозв’язку та взаємодії.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Мета статті. Метою статті є дослідження економічної, екологічної та соціальної сутності туризму і взаємодії цих складових у межах однієї зі сфер нематеріального виробництва.

Виклад основного матеріалу. Збалансованість у суспільстві забезпечує взаємодія трьох складових його діяльності – економічної, екологічної та соціальної. Прикладом їх поєднання та доповнення є розвиток туристичної сфери.

У сучасних умовах туризм доцільно розглядати як багатогранну систему, що включає у себе економічну діяльність невиробничої сфери, яка задовольняє потреби суспільства через використання ресурсів з метою забезпечення повноцінного і здорового відпочинку без шкоди для навколишнього середовища.

У звітному документі XIX сесії Генеральної Асамблеї ООН у параграфі «Сектори і проблеми» є окремий підрозділ «Сталий туризм», де зазначено, що «...туризм ... є найбільшою індустрією у світі та економічним сектором з найвищими темпами зростання».

Економічні причини швидкого зростання туризму і рекреації в основному такі:

- порівняно невеликі витрати на створення робочих місць;
- низький рівень інвестування на початкових етапах діяльності;
- висока прибутковість;
- необхідність у порівняно невеликих інвестиціях та їх швидка окупність.

Разом з тим рекреація й туризм сприяють повному і різносторонньому відновленню сил та здоров'я людини, оскільки:

- середовище її перебування не відповідає фізіологічним (екологічні причини) та психологічним (соціальні причини) потребам;
- інтенсифікація праці йде занадто швидкими темпами;
- збільшується кількість стресових ситуацій на роботі й у побуті;
- міське життя ізольоване від природи.

Тому доцільно підходити до рекреації й туризму як соціально-економічного явища і процесу, в яких складові взаємодіють між собою (рис. 1).

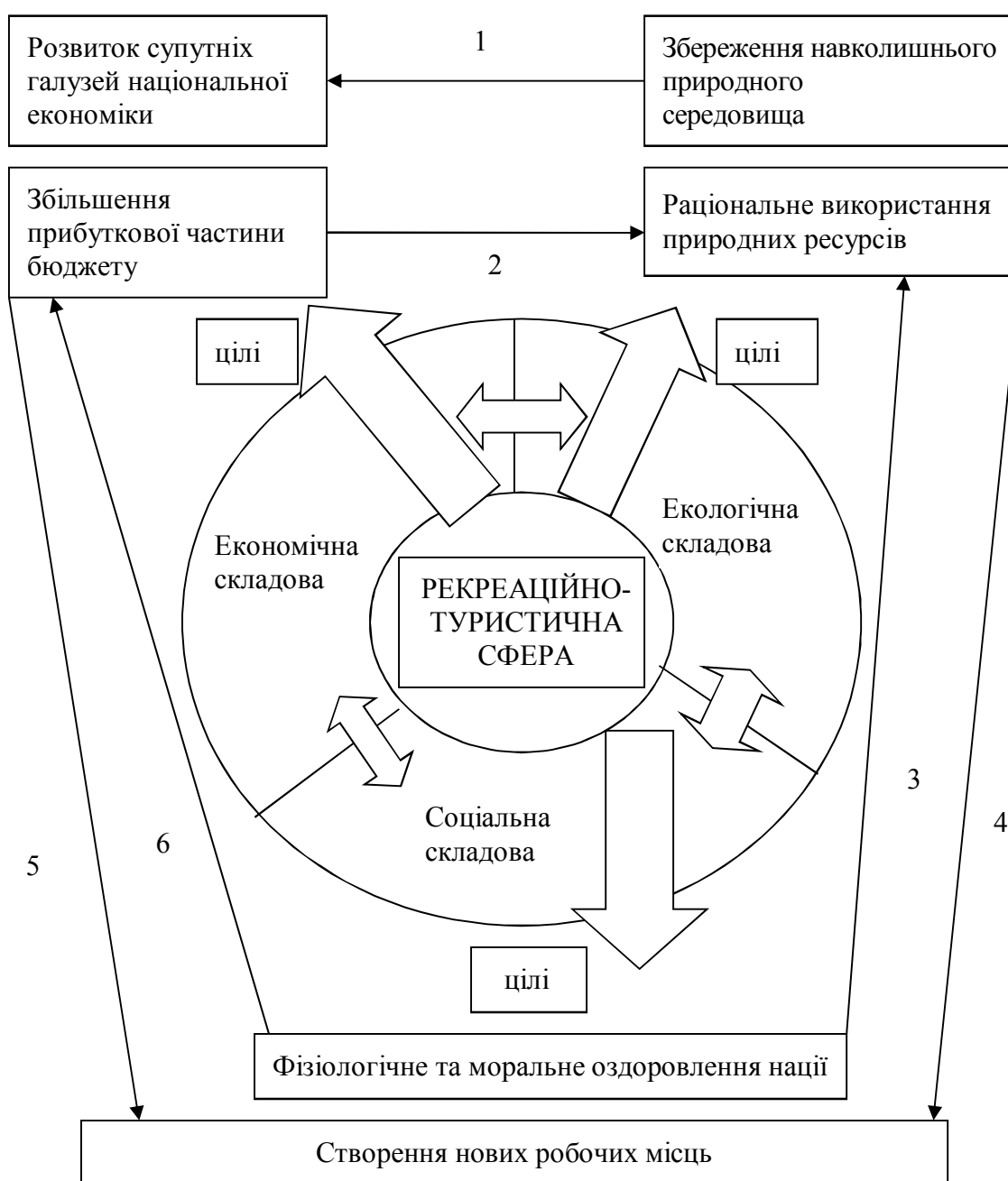
Економічна доходність, соціальна функція та екологічна складова мають доповнювати одна одну, тобто туристично-рекреаційна діяльність повинна бути високорентабельною, виконувати соціальні функції і пом'якшувати антропогенний вплив на природу.

Найбільш істотною особливістю туристично-рекреаційної сфери є мультиплікативний ефект – вплив на розвиток інших галузей господарського комплексу країни (виробництво товарів народного споживання та сувенірів, сільське господарство, транспорт, побутове обслуговування, торгівля, зв'язок) [1, с. 26–27].

Дослідження та прогнозування туризму здійснюються в аспекті теорії цільового розвитку. Його організація та управління мають велике значення в умовах економічної інтеграції. Спрямування, що визначають місце і теоретико-методологічні основи ролі туризму, такі:

- сприяння збільшенню зайнятості населення і залученню місцевих ресурсів у виробництво та надання послуг;
- створення структурно-трансформаційної моделі, що відповідає туристичним потребам;
- розвиток галузі як фактора входження країни у світову господарську систему [2, с. 116].

Будучи багатофункціональною системою і отримуючи вплив інших галузей, туристична сфера таким чином формує власний потенціал. Міжгалузеві проблеми туризму реалізуються через механізми діяльності сільського господарства, життєздатності населення, економічних факторів та інше. Концептуальний підхід до розвитку туризму, оцінюючи його соціально-еколого-економічну сутність та міжнародне значення, вимагає використання нових підходів [3].

1. Додержання нормативів природокористування.
2. Виділення коштів з бюджету.
3. Бережливе ставлення до природи.
4. Основні ресурси для рекреації та туризму.
5. Реалізація соціальних програм.
6. Підвищення продуктивності праці.

Рис. 1. Взаємодія складових рекреаційно-туристичної сфери як соціо-еколого-економічної системи

Джерело: доопрацьовано автором на основі [1, с. 26].

Туристичне підприємництво створює функцію управління на базі приватизаційних процесів і подальшої стратегії розвитку. В багатьох країнах туризм розвивається як галузь реальної економіки. Економічне, екологічне і соціальне значення туризму формують

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

методологічні аспекти його функціонування (при цьому в такому випадку і скрізь у дослідженні під терміном «туризм» автор має на увазі всю туристично-рекреаційну сферу).

Класифікація туризму охоплює збалансовану динаміку його розвитку, що поєднує спеціалізацію і комплексний підхід. Провідну роль у класифікаційній системі відіграє туризм, пов'язаний із сільським господарством, екологічний та оздоровчий туризм. Сільськогосподарський та промисловий потенціали забезпечують галузь необхідною продукцією. Використання місцевої сировини та готової продукції водночас сприяє комплексному регіональному розвитку. Продовольче забезпечення за рахунок місцевих ресурсів разом із залученням туристських потоків посилює експортний потенціал.

Туристична індустрія створює умови для розширення підприємств, покращення технічного забезпечення, розвитку виробництва. Створення туристичних парків, готельного господарства, спортивних споруджень і зон відпочинку веде до зростання міських агломерацій.

Головними критеріями розвитку туризму виступають максимізація туристичної продукції, підвищення експортного потенціалу і ролі у системі соціального забезпечення. Концепція розвитку туризму на макрорівні передбачає:

- створення нових робочих місць;
- реалізацію програм соціально-економічного розвитку регіонів;
- збільшення питомої ваги у ВВП [2, с. 116–118].

Сам термін «туристичний продукт» відображає поєднання в одному явищі товару і послуги, які пропонуються туристичною індустрією. Доцільно надати таке його визначення: «Туристичний продукт – це кінцеві послуги або товари, які задовольняють потреби туристів і пропонуються індустрією туризму з метою привернення уваги, придбання і споживання». Особливості туристичного продукту наведено у таблиці.

Згідно із Законом України «Про туризм», його учасниками є юридичні та фізичні особи, що забезпечують і використовують проживання, транспортування, харчування, екскурсії, розваги, зайняття спортом, екскурсійне обслуговування, проводять посередницьку діяльність, надання спеціальних та супутніх послуг [5].

Таблиця

Особливості туристичного продукту

Особливості турпродукту	Характеристика турпродукту
Еластичність попиту	Попит багато в чому залежить від політичних і соціальних умов проживання громадян
Наявність феномену насичення	Внаслідок цього феномену можуть бути виділені достатньо чітко виражені туристичні зони
Сезонні коливання попиту	Туристичний продукт вирізняється негнучкими технологіями й може споживатися тільки безпосередньо в місці його виробництва
Створюється зусиллями багатьох підприємств	Кожен виробник туристичного продукту має власні методи роботи, специфічні потреби та різні комерційні цілі
Висока якість турпродукту неможлива за наявності незначних недоліків	Обслуговування споживачів турпродукту залежить від досконалості виконання виробником всіх складових, навіть незначних деталей

Джерело: [4, с. 156].

Питаннями створення туристичного продукту займається значна кількість іноземних та вітчизняних учених. Узагальнюючи їх напрацювання, елементами туристського продукту є такі послуги, як готельні, транспортні, інформаційні, закладів харчування, екскурсійні, лікувально-оздоровчі, культурно-масові, а також послуги установ дозвілля, театрів, музеїв, відділень зв'язку тощо.

Додатковий продукт – комплекс товарів і послуг, необхідних туристам для використання основного продукту. Він надає основному продукту переваги. Ними можуть бути

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

пропозиція побутових послуг, товарів туристичного попиту і сувенірів, SPA-центри з повним набором послуг, гральні атракціони, конференц-зали, спортивні клуби та інше.

Туристичні підприємства повинні налагоджувати взаємозв'язок між собою, а також з готелями, транспортними підприємствами, екскурсійними бюро, організаціями з послугами гідів-перекладачів, фірмами з виробництва сувенірів, вищими навчальними закладами туристичного профілю, рекламними службами, проектними організаціями, закладами харчування, страховими компаніями, банками, центрами обміну валют. Взаємодія всіх цих структур складає систему, що репрезентує туристичну індустрію [4, с. 157–159].

Незважаючи на економічну значущість туристично-рекреаційної сфери, сучасна концепція її розвитку в Україні на практичному рівні поки що не набула реальності. Це обумовлено як тривалим пануванням суто адміністративної ідеології, що базується на безумовному домінуванні матеріального виробництва, так і фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр., подальшою стагнацією та зниженням купівельної спроможності населення, тимчасовою втратою Криму і подіями на Сході країни. Правильність зазначеного твердження з усією наочністю показують дані, наведені на рис. 2.

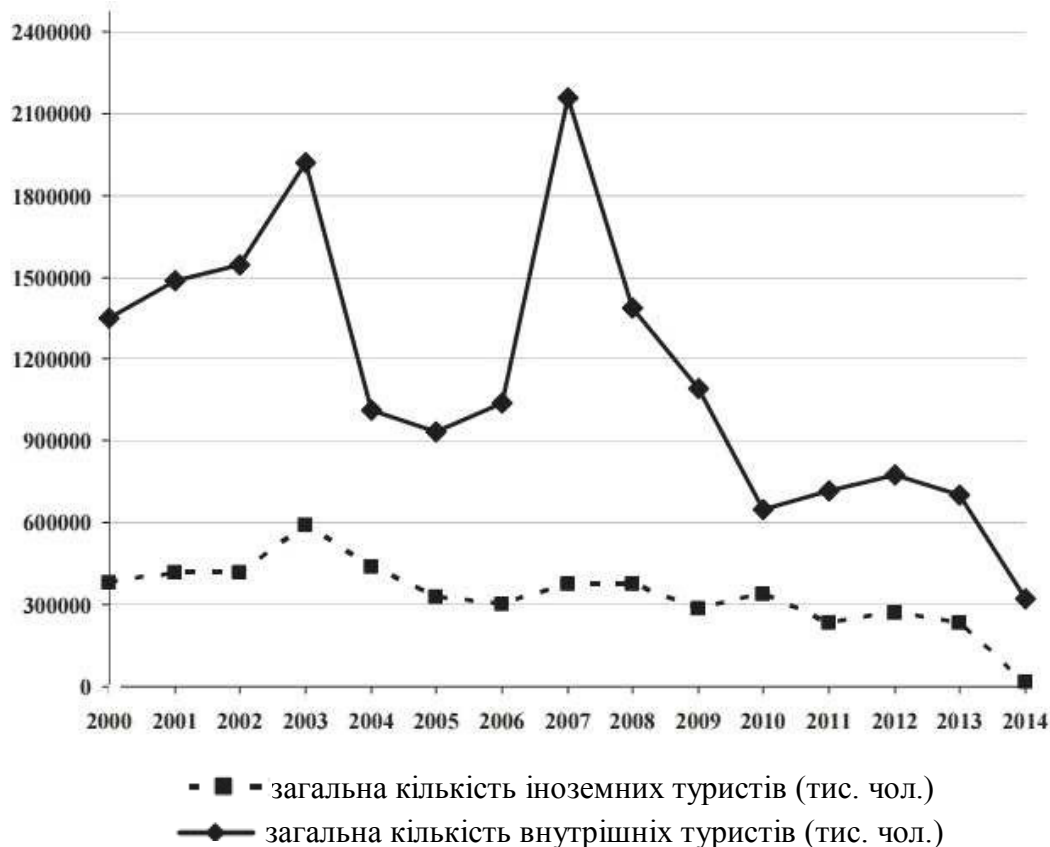

Рис. 2. Динаміка показників туристичних потоків в Україні

Джерело: [6, с. 75].

Вивчення досвіду країн Європейського Союзу засвідчує, що їх доходи від туристично-рекреаційної діяльності коливаються в межах 11–15 % від ВВП, досягаючи в деяких державах більше 20 %. Туризм і рекреація займають все більше місця в їх економіках. Водночас в Україні цей показник занадто низький і знаходиться на рівні 2,7 % ВВП [7].

За даними прогнозів експертів Всесвітньої туристичної організації, у найближче десятиріччя туристично-рекреаційна сфера в обсязі світового експорту вийде на перше місце. Найбільшими експортерами туристичних потоків стануть Великобританія, Китай, Німеччина, США, Японія. Україна має всі можливості, щоб бути однією з перспективних і відвідуваних країн Європи.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Проте економічна ситуація, яка складається в туристично-рекреаційній сфері, є складною і нестабільною. Відсутність цілеспрямованої державної стратегії розвитку, низький рівень залучення інвестицій, слабка конкурентоспроможність вітчизняних туристичних і рекреаційних комплексів, яка все більше проявляється в умовах глобалізації, призводять до збитковості їхньої діяльності, тимчасового чи остаточного закриття. За даними 2015 р., з 1254 готельних комплексів тільки їх незначна частина відповідає міжнародним нормам, 80 % потребують ремонту, реконструкції та переоснащення, а технологія обслуговування – автоматизації та комп'ютеризації. Необхідно розвивати мережу комфортабельних готелів і кемпінгів, насамперед впродовж міжнародних транспортних коридорів, що проходять територією нашої країни.

Оскільки підсумком формування туристичного простору виступає його системна структура, її можна вивчати на основі економіко-математичного моделювання. Такий підхід дозволяє обґрунтувати механізм поведінки та трансформування туристично-рекреаційної системи, визначити її параметри і межі стійкого функціонування, а також здійснювати моніторинг кількісних і якісних оцінок впливу туристично-рекреаційної сфери [6, с. 75–76].

Продовжуючи теоретичну складову дослідження, формування механізмів збалансування інтересів суб'єктів господарювання і суспільства вимагає пошуку спільного базису в таких мегасистемах, як економічно-екологічна і туристична. Базисом є соціум, який, незважаючи на свою багатовимірність, схильний і спроможний досягти цілей на засадах системного підходу. Різні групи соціуму, створюючи системи досягнення цілей і задоволення потреб, так чи інакше примушують мегасистеми до інтеграції між собою.

Незважаючи на суперечність егоїстичних, індивідуальних, корпоративних та колективних цілей загальним суспільним потребам, під впливом об'єктивних природних законів відбувається їх досягнення. Як наслідок, розроблення та реалізація механізмів вирішення глобальних проблем є неминучими, але швидкість загострення останніх вимагає перегляду напрямків використання соціумом потенціалу розвитку, зокрема щодо перетворення положень численних декларацій лідерів різних груп на реально діючі механізми вирішення глобальних економічних, екологічних і туристичних проблем [8, с. 85].

Важливо враховувати економічну сутність туризму, оскільки держава, приймаючи приїжджаючих, продає їм місцеві послуги, створює робочі місця для своїх громадян, отримує доходи від ввезення валюти. У багатьох країнах туризм є найбільш прибутковим видом економічної діяльності і важливим джерелом надходжень від експорту. Так, частина доходів від туризму в загальній сумі доходів від експорту товарів і послуг у Австрії і Греції досягає 25–30 %, а на Кіпрі і Панамі – майже 50 %. У цілому 5 % світового ВВП становлять доходи від туристичної галузі, а 30 % продажу послуг належать експорту туристичних послуг.

Туризм може впливати на економіку і негативно. Туристична індустрія вимагає перекидання ресурсів з інших галузей, які також їх потребують. Тому в кожному конкретному випадку необхідно оцінювати, наскільки доцільне залучення в туризм ресурсів замість використання їх в іншій галузі. При цьому як основний показник економічного ефекту туристичної індустрії у світовій практиці використовують:

- вклад туризму у ВВП;
- кількість робочих місць;
- вплив туристичної індустрії на регіональний розвиток;
- частку доходів галузі в експорті;
- витрати на туризм у імпорті країни.

Основними економічними функціями міжнародного туризму виступають:

- прибуткова;
- зовнішньоекономічна;
- диверсифікація господарського комплексу через створення виробництв, які обслуговують туризм;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- збільшення кількості робочих місць;
- вирівнювання матеріального та нематеріального виробництва.

Необхідно враховувати і певні негативні наслідки туризму:

- комерціалізацію культури;
- втрату самотності регіонів;
- поляризацію різних груп населення;
- зростання частки відхилень від прийнятих у суспільстві норм поведінки;
- конфлікти між місцевим населенням і туристами.

Проте створення туристичних підприємств у депресивних регіонах певною мірою компенсує такі негативні наслідки прогресу, як відтік населення у великі міста, скорочення оброблюваних сільськогосподарських угідь, порушення традиційного укладу життя сільського населення, сприяє створенню додаткових робочих місць, відродженню культурних цінностей, охороні та відновленню пам'яток історії та культури, посиленню попиту на товари місцевого виробництва.

При туристичній діяльності неминуче відбуваються зміни довкілля. Вплив може бути прямим, непрямим, спонукальним, а також позитивним чи негативним. Позитивний вплив включає у себе охорону і реставрацію історичних пам'яток, створення заповідників і національних парків, захист берегів водойм, збереження лісів та інше. Зазначимо, що у багатьох країнах, включаючи Україну, не робиться необхідних кроків для захисту та збереження природи через відсутність достатніх коштів та непродумані дії або бездіяльність владних структур.

Необхідно також охарактеризувати соціальну роль туризму як виду відпочинку, що допомагає відновлювати працездатність людини і, відповідно, психофізіологічні ресурси суспільства. Головна соціальна функція туризму відтворювальна, яка дозволяє повернути сили людини, витрачені у процесі трудової діяльності та при виконанні повсякденних побутових обов'язків [9, с. 72–74].

Першочерговим напрямком діяльності у сфері туризму й рекреації в Україні є вдосконалення договірно-правової бази зовнішніх відносин, укладання міжнародних угод міжурядового та міжвідомчого характеру про співробітництво. Нині укладено близько 40 угод, зокрема з Азербайджаном, Білоруссю, Болгарією, Бразилією та іншими. Важливими залишаються адаптація договірно-правової бази нашої держави до вимог ЄС, її узгодження насамперед з країнами, які є генеруючими туристичними ринками.

Актуальність забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери України обґрунтовує об'єктивну необхідність теорико-методологічних основ її ефективного економіко-екологічного функціонування, особливо враховуючи зростаючу роль у розвитку глобальної та національної економіки.

При цьому важлива роль відводиться туристичним і рекреаційним ресурсам, де актуальними питаннями є:

- дослідження їх соціального значення, екологічного стану, економіко-екологічного ефекту від реалізації конкретних туристично-рекреаційних пропозицій;
- економічна оцінка ресурсів як вираження натуральних природних властивостей;
- вивчення головного предмету логістики туризму і рекреації – потоків туристів, які поступають у місця знаходження ресурсів;
- оцінювання економіко-екологічного потенціалу туристично-рекреаційної сфери як максимально можливого потоку відпочиваючих, що не зашкодить екологічному стану довкілля, умовам проживання місцевого населення [10, с. 137].

У кількісному вимірі сучасна ситуація на ринку міжнародного туризму України характеризується нестабільністю і останнім часом спадними тенденціями. В умовах жорсткої конкуренції туристична галузь, в яку вже давно не було серйозних інвестицій, поки що розвивається набагато нижчими темпами, ніж це було у 80-х роках ХХ століття [11, с. 14].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Основними цілями державної туристичної політики в Україні, які враховують економічну, екологічну та соціальну сутність туризму, мають бути: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, безпечне довкілля, задоволення духовних та інших потреб; безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності і їх об'єднань, законних інтересів власників та користувачів земельних ділянок, будівель і споруд; збереження цілісності туристичних ресурсів, їх раціональне використання; охорона культурної спадщини і довкілля; врахування державних і громадських інтересів при забудові територій; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму; підтримка пріоритетних напрямків туристичної діяльності [12, с. 57].

Висновки і пропозиції. У сучасних глобалізованих постіндустріальних умовах туризм і рекреацію необхідно розглядати як систему, яка складається з економічної діяльності у невиробничій сфері, що задовольняє потреби суспільства через використання ресурсів з метою забезпечення повноцінного і здорового відпочинку без шкоди для довкілля. При цьому доцільно підходити до туризму і рекреації як соціально-економічного явища.

Істотною особливістю рекреаційно-туристичної сфери є мультиплікативний ефект – вплив на розвиток інших галузей господарського комплексу країни – виробництва товарів повсякденного попиту і сувенірів, сільськогосподарської продукції, транспорту, торгівлі, побутового обслуговування та іншого.

Вивчення досвіду розвинених країн засвідчує, що доходи від туристично-рекреаційної діяльності в них коливаються в межах 11–15 % ВВП, в окремих випадках досягаючи більше 20 %. Водночас в Україні цей показник занадто низький – 2,7 % ВВП.

Основними цілями державної туристичної політики в нашій державі є збереження туристичних і рекреаційних ресурсів, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини і довкілля, створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, забезпечення конкурентоспроможності туристичної галузі.

Список використаних джерел

1. Воробйова О. А. Розвиток рекреаційно-туристичної сфери як соціо-еколого-економічної системи на принципах сталого розвитку / О. А. Воробйова // Екологічний вісник. – 2010. – № 5. – С. 26–27.
2. Озйигид А. С. Вопросы определения социально-экономической сущности туризма в современных экономических условиях / А. С. Озйигид // Инвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 21. – С. 116–118.
3. Шакаралиев А. Ш. Экономическая политика государства: торжество устойчивого и стабильного развития / А. Ш. Шакаралиев. – Баку, Victory, 2011. – 542 с.
4. Палеха О. Ю. Сутнісний підхід до формування туристичного продукту / О. Ю. Палеха // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 1. – С. 155–159.
5. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм : учебник для вузов / Ф. Котлер, Дж. Мейкенз ; пер. с англ. под ред. Р. Б. Ноздревой. – М. : Юнити, 1998. – 787 с.
6. Жваненко С. А. Курортно-рекреаційна сфера як чинник економічного зростання національної економіки / С. А. Жваненко // Инвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 5. – С. 73–77.
7. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2015. – 101 с.
8. Князь С. В. Сутність еколого-економічних, туристичних, екоінформаційних систем та взаємозв'язки між ними / С. В. Князь // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9. – С. 280–285.
9. Самойленко А. О. Роль туризму у світовій економіці / А. О. Самойленко // Инвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 20. – С. 72–75.
10. Пунько Б. М. Політико-економічні чинники забезпечення розвитку рекреаційно-туристичної сфери України / Б. М. Пунько, Ю. О. Хлистук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 126–138.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

11. *В'їзний туризм: навчальний посібник* / П. Ф. Коваль, Н. О. Алешугіна, Г. П. Андрєєва та ін. ; під ред. П. Ф. Коваля, Н. О. Алешугіної. – Ніжин : Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.

12. *Савченко В. Ф.* Управління регіональним розвитком туризму: опорний конспект лекцій та методичні матеріали для занять студентів / В. Ф. Савченко. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – 184 с.

References

1. Vorobyova, O. A. (2010). Rozvytok rekreatsinyo-turystychnoyi sfery yak sotsio-ekoloho-ekonomichnoyi systemy na pryntsyakh staloho rozvytku [Development of the recreational and tourist sphere as a socio-ecological-economic system on the principles of sustainable development]. *Ekologichnyy visnyk – Ecological Bulletin*, 5, 26–27 [in Ukrainian].

2. Oziigid, A. S. (2013). Voprosy opredeleniya sotsialno-ekonomicheskoy sushhnosti turizma v sovremennykh ekonomicheskikh usloviyakh [Issues of determining the socio-economic essence of tourism in contemporary economic conditions]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 21, 116–118 [in Russian].

3. Shakaraliev, A. Sh. (2011). *Ekonomicheskaya politika gosudarstva: torzhestvo ustojchyvogo i stabilnogo razvitiia* [The economic policy of the state: the triumph of sustainable and stable development]. Baku: Victory (in Russian).

4. Palekha, O. Yu. (2011). Sutnisnyi pidkhid do formuvannia turystychnoho produktu [An Essential Approach to the Formation of a Tourist Product]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine*, 1, 155–159 [in Ukrainian].

5. Kotler, F. (1998). *Marketing. Gostepriimstvo i turizm* [Marketing. Hospitality and tourism]. Moscow: Uniti [in Russian].

6. Zhvanenko, S. A. (2016). Kurortno-rekreatsina sfera yak chynnyk ekonomichnoho zrostannya natsionalnoyi ekonomiky [Resort and recreation sphere as a factor of economic growth of the national economy]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 5, 73–77 [in Ukrainian].

7. *Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok ta turyzm v Ukraini: statystychnyi biuleten* [Sanatorium-and-spa treatment, organized rest and tourism in Ukraine: statistical bulletin] (2015). Kyiv: State Statistics Committee of Ukraine [in Ukrainian].

8. Kniaz, S. V. (2015). Sutnist ekoloho-ekonomichnykh, turystychnykh, ekoinformatsiynykh system ta vzaiemozviazky mizh nymy [The essence of ecological-economic, tourist, eco-information systems and interconnections between them]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current Problems of the Economy*, 9, 280–285 [in Ukrainian].

9. Samoilenko, A. O. (2013). Rol turyzmu u svitovii ekonomitsi [The role of tourism in the world economy]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 20, 72–75 [in Ukrainian].

10. Punko, B. M. (2012). Polityko-ekonomichni chynnyky zabezpechennia rozvytku rekreatsino-turystychnoi sfery Ukrainy [Political and economic factors of development of recreation and tourism sector of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current Problems of the Economy*, 4, 126–138 [in Ukrainian].

11. Koval, P. F., Aleshugina, N. O. (Eds.), Andreeva, G. P. et al. (2010). *Vyiznyy turyzm: navchalnyy posibnyk* [Entrance tourism]. Chernihiv: Lukyanenko V.V. [in Ukrainian].

12. Savchenko, V. F. (2017). *Upravlinnia rehionalnym rozvytkom turyzmu: opornyi konspekt leksii ta metodychni materialy dlia zaniat studentiv* [Management of regional development of tourism: a reference note of lectures and methodical materials for undergraduate studies]. Chernihiv: ChNTU [in Ukrainian].

Савченко Володимир Федорович – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, професор кафедри економічної теорії, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Савченко Владимир Фёдорович – доктор экономических наук, профессор, заслуженный экономист Украины, профессор кафедры экономической теории, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Savchenko Volodymyr – Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor of Economic Theory, Chernihiv National Technological University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).